

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.19>

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРАЦІВНИКІВ З СІМЕЙНИМИ ОBOB'ЯЗКАМИ

Положишник В.О.,

аспірантка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

Положишник В.О. Поняття та ознаки працівників з сімейними обов'язками.

У статті комплексно досліджується поняття та ознаки категорії «працівники з сімейними обов'язками» і здійснюється аналіз чинного законодавства, міжнародно правових актів, які передбачають розуміння поняття працівників з сімейними обов'язками. У статті розглядаються підходи науковців України щодо визначення суті поняття «працівники з сімейними обов'язками», а також наводяться норми Сімейного кодексу України щодо визначення поняття сім'я. У статті зазначається, що відповідно до норм Сімейного кодексу України, сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства». Сімейний кодекс України встановлює перелік суб'єктів сімейних правовідносин. У сімейному законодавстві визначено також поняття «непрацездатна особа» та «особа, яка потребує матеріальної допомоги». Визначення цих понять дає чітке уявлення, які саме особи можуть потребувати догляду з боку працівника, що перебуває в трудових відносинах. Вивчено міжнародний досвід з питань працевлаштування працівників з сімейними обов'язками і регулювання ринку праці. Захист права на охорону праці працівників з сімейними обов'язками має на меті забезпечити підтримку сім'ї шляхом надання цим особам гарантій та компенсацій, що визначені Конституцією України, Кодексом законів про працю України, міжнародними нормативно-правовими актами, ратифікованими Україною. У статті розглянуто особливості жіночої зайнятості. Наголошується на тому, що саме через зайнятість на ринку праці жінки мають можливість реалізувати свої здібності, свій талант і при цьому отримати необхідний матеріальний дохід для себе та своєї сім'ї. Розглядаються висновки, що робляться Міжнародною організацією праці на міжнародному рівні стосовно визначення поняття працівників із сімейними обов'язками. Автор робить висновок про те, що виходячи з положень міжнародних нормативно-правових актів та наявних у науковій доктрині поглядів, до працівників з сімейними обов'язками слід віднести осіб пов'язаних між собою особистими немайними та майновими правами і обов'яз-

ками, які виникають внаслідок укладення шлюбу, родинних відносин, факту усиновлення чи іншої форми прийняття дітей у сім'ю на виховання.

Ключові слова: працівники із сімейними обов'язками, сімейні обов'язки, міжнародне право, МОП, норми трудового права, трудові правовідносини, працівники із сімейними обов'язками, рівність можливостей та ставлення.

Polozhyshnyk V.O. The concept and features of the category «employees with family responsibilities».

The article comprehensively examines the concept and features of the category «employees with family responsibilities» and analyzes the current legislation, international legal acts, which provide for the understanding of the concept of employees with family responsibilities. The article examines the approaches of Ukrainian scientists to the definition of the concept of «employees with family responsibilities», as well as the norms of the Family Code of Ukraine regarding the definition of the concept of family. The article states that in accordance with the norms of the Family Code of Ukraine, a family is created on the basis of marriage, consanguinity, adoption, as well as on other grounds that are not prohibited by law and that do not contradict the moral principles of society.» The Family Code of Ukraine establishes a list of subjects of family legal relations. The concepts of «disabled person» and «person in need of financial assistance» are also defined in the family legislation. The definition of these concepts gives a clear idea of which persons may need care from an employee in an employment relationship. The international experience of employment of employees with family responsibilities and regulation of the labor market was studied. The protection of the right to labor protection of employees with family responsibilities is aimed at ensuring family support by providing these persons with guarantees and compensations defined by the Constitution of Ukraine, the Code of Labor Laws of Ukraine, international legal acts ratified by Ukraine. The article examines the peculiarities of female employment. It is emphasized that precisely because of employment in the labor market, women have the opportunity to realize their abilities, their talent and at the same time receive the necessary

material income for themselves and their families. The conclusions drawn by the International Labor Organization at the international level regarding the definition of the concept of workers with family responsibilities are considered. The author concludes that, based on the provisions of international legal acts and the views available in scientific doctrine, employees with family responsibilities should include persons related to each other by personal non-property and property rights and obligations that arise as a result of conclusion of marriage, family relations, the fact of adoption or other form of acceptance of children into the family for upbringing.

Key words: workers with family responsibilities, family responsibilities, international law, ILO, labor law, labor relations, workers with family responsibilities, equality of opportunity and attitude.

Постановка проблеми. Український законодавець не дає визначення поняття «працівника з сімейними обов'язками», що відповідно спричиняє труднощі у правозастосовній практиці, неоднозначні підходи для її формування, і навіть суперечливу судову практику. Для розуміння цього поняття варто визначитись із поняттям «сім'ї».

Так в правовій науці прибічники ширшого розуміння поняття «сім'я» дають розширене тлумачення поняття осіб із сімейними обов'язками, а прибічники вузького розуміння, навпаки, звужують його межі. Звісно ж, що й те й інше не зовсім правильно, а наслідуючи велику мудрість «істина лежить десь посередині», ми все ж таки не можемо гарантувати правильне вирішення проблеми, оскільки неможливо при такому підході уникнути суб'єктивізму та суддівського розсуду, який часом потрапляє під обґрунтовану критику. Тому для правової науки це питання представляє не просто дослідницький інтерес. Так, ретельне вивчення та обґрунтування виваженої правової позиції дозволить сформувати правильну правозастосовну практику, спрямовану на захист порушених прав тих, кому ці права гарантовані законом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз та оцінка наукових праць свідчить, що проблемам питань працівників з сімейними обов'язками приділялась такими вітчизняними дослідниками. Зокрема, Л.П. Гаращенко, Т.М. Додіна, Т.С. Новак, О.В. Пожарова, К.В. Рудніцька, І.С. Сахарук, А.О. Харитонова.

Метою даної наукової статті є комплексне дослідження поняття та ознак працівників з сімейними обов'язками і аналіз чинного законодавства, міжнародно правових актів, які передбачають розуміння працівників з сімейними обов'язками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нам видається, що, перш за все, слід виходити з того, що захист права на охорону праці працівників з сімейними обов'язками має на меті забезпечити підтримку сім'ї, надаючи цим особам,

зазначені Кодексом законів про працю (далі – КЗпП) гарантії та компенсації. Тому слід, по-перше, з'ясувати, що таке сім'я. Так, у міжнародному праві, наприклад у преамбулі Конвенції ООН про права дитини, сім'я визначається як природний і основний осередок суспільства, що має право на захист з боку суспільства та держави.

Сім'я є предметом дослідження не тільки правової науки, а й соціології, педагогіки, психології та ін. Сім'я не ізольована від соціуму, вона сама є малим соціумом, вона, образно кажучи, виражає собою квінтесенцію суспільства. Сімейна спільність численними нитками переплітається з юридичними та фізичними особами, взаємодіє з ними, із суспільством у широкому сенсі, з державою. Тому державна політика соціальної держави завжди виділяє сім'ю як об'єкт охорони та захисту.

Залежно від цілей дослідження, різні фахівці виділяють у сім'ї свої специфічні риси. Різноманітні ознаки сім'ї характеризують сім'ю як специфічну спільність. Це породжує наявність різних понять сім'ї. Юристів цікавить передусім сім'я як коло осіб, пов'язаних взаємними правами та обов'язками, передбаченими нормами права, у яких відбивається державний інтерес. У праві немає єдиного поняття сім'ї. Воно стосовно окремої галузі права (конституційного, цивільного, сімейного, трудового, житлового, кримінального та ін.), має свої особливості, що визначаються специфікою предмета правового регулювання галузі права та цілями її правового регулювання. Тому можна дійти невітшного висновку, що визначення поняття сім'ї носить галузевий характер, що об'єктивно закономірно і неминуче.

Далі слід з'ясувати, хто є членами сім'ї як спільності, пов'язаної найрізноманітнішими узами. У сімейному праві законодавець у ст. 3 Сімейного кодексу (далі - СК України) називає членами сім'ї осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Поняття «члени сім'ї» широко використовуються і в інших кодифікованих актах, серед яких Цивільний кодекс України (далі - ЦК України), Житловий кодекс. Окрім кодифікованих нормативно-правових актів, законодавець застосовує поняття «член сім'ї» і в інших правових документах, де висловлені різні підходи щодо його розуміння (Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р., Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 р. та ін.).

Загалом, відповідно до сімейного законодавства членами сім'ї є особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Коли ж особа утворює власну сім'ю вона відокремлюється від своїх батьків та є членом уже своєї окремої сім'ї, а стосовно батьків буде колишнім членом сім'ї. Незважаючи на тим-

часовий характер правовідносин, які виникають у результаті встановлення опіки та піклування, укладення договору патронату, створення прийомної сім'ї чи дитячого будинку сімейного типу, особи, які виступають учасниками цих відносин, є повноцінними членами сім'ї, оскільки їх об'єднує не лише спільність життя та інтересів, але й взаємні права та обов'язки, визначені нормами сімейного законодавства. Для галузі житлового права на перший план висувуються такі ознаки, як спільне проживання та ведення спільного господарства. Відповідно до ч. 2 ст. 64 ЖК УРСР членами сім'ї можуть бути визнані інші особи, якщо вони постійно проживають з наймачем і ведуть з ним спільне господарство, тому до них можна віднести не лише дружину (чоловіка), дітей та батьків, але й інших осіб, у тому числі не пов'язаних родинними зв'язками. Цивільне право при визначенні поняття «член сім'ї» звертає увагу на такі ознаки, як спільне проживання, спільний побут, взаємні права та обов'язки. Підставою виникнення цього правового статусу буде вважатись шлюб, споріднення, усиновлення, опіка та піклування. Кримінальне законодавство формулює дефініцію «член сім'ї», вказуючи чіткий перелік осіб. Тобто галузі права можуть, виходячи із загального поняття, адаптувати та обмежувати поняття «член сім'ї» з метою досягнення результату правового регулювання, визначеного цією галуззю [1, с. 94-95].

Отже, член сім'ї (у сімейно-правовому аспекті) — це особа, яка має тісний правовий зв'язок з сім'єю, що ґрунтується на шлюбі, спорідненні, усиновленні, інших формах влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, характеризується спільністю життя та інтересів, наявністю взаємних прав і обов'язків, передбачених сімейним законодавством.

Виходячи з вищезазначеного, у трудовому праві поняття осіб із сімейними обов'язками носить збірний характер. Для його формування необхідно використовувати міжгалузеві зв'язки, що означає неможливість його визначення у відриві від поняття членів сім'ї, що визначаються насамперед у сімейному праві, а також у житловому праві.

Що стосується міжнародно-правового аспекту поняття, що розглядається, як було зазначено вище, термін «працівники з сімейними обов'язками» (Workers with Family Responsibilities), вперше згадується в Конвенції МОП № 156 «Про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками», яка ратифікована Законом України від 22 жовтня 1999 року. Згадана Конвенція прийнята з метою реалізації норм Конвенції Організації Об'єднаних Націй 1979 р. «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок». Положення Конвенції №156 набули детального розвитку у Рекомендації №165 «Про рівне ставлення і рівні можливості для тру-

дящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками».

Конвенція МОП № 156 і Рекомендація №165 визначають коло працівників з сімейними обов'язками наступним чином:

— чоловіки і жінки, які мають сімейні обов'язки щодо дітей, які перебувають на їхньому утриманні;

— чоловіки і жінки, які мають зобов'язання щодо інших найближчих родичів - членів їхньої сім'ї, котрі дійсно потребують на їхній догляд чи допомоги.

Поняття «дитина, що перебуває на утриманні» та «інший найближчий родич - член сім'ї», який дійсно потребує допомоги, згідно Конвенції, визначаються в кожній країні у національному законодавстві.

Що стосується доктринальних поглядів на це поняття, то питанню охорони праці працівників з сімейними обов'язками присвячено цілу низку наукових праць, переважно іноземних авторів. Серед низки важливих питань, які піднімають дослідники, в тому числі, визначення поняття «працівники з сімейними обов'язками», його ознак та змісту, конкретизація кола осіб, які перебувають на утриманні працівників (тобто входять до складу сім'ї), які перебувають у трудових відносинах з підприємством, установою, організацією та потребують додаткових гарантій для успішного поєднання виконання ними трудової функції та сімейних обов'язків.

Так, Н.П.Слугіна вважає поняття «працівники з сімейними обов'язками» видовим відносно поняття «працівник» і називає ряд його суттєвих ознак:

— «наявність неповнолітніх дітей і непрацездатних членів сім'ї, які потребують догляду і допомоги;

— обов'язок по забезпеченню життєдіяльності і всебічного фізичного і психічного розвитку неповнолітніх дітей і здійснення догляду та допомоги непрацездатним членам сім'ї» [2].

З точки зору Р.Л. Суняєвої до кола осіб, яких при правовому регулюванні праці варто визнавати особами з сімейними обов'язками, потрібно відносити батьків, усиновлювачів, опікунів й піклувальників, бабу, діда, інших родичів [3]. Як бачимо, в даному випадку науковець звужується лише до обов'язків щодо дітей й не бере до уваги обов'язки щодо інших членів сім'ї, які можуть потребувати догляду.

Харитоновна А.О. до працівників з сімейними обов'язками відносить: - працівників (чоловіків і жінок), які мають сімейні обов'язки щодо дітей, які перебувають на їх утриманні; до інших найближчих родичів - членів сім'ї, які потребують догляду чи допомоги. Тобто в першу чергу, мова йде саме про обов'язок щодо дітей. Сімейні обов'язки щодо повнолітніх членів сім'ї приймаються до уваги у

разі їх непрацездатності, потреби в догляді або допомозі. До таких членів сім'ї Харитонова А.О. відносить найближчих родичів - членів сім'ї: чоловік (дружина), батьки працівника, брати і сестри, а також внуки [4].

Дзгоева Ф.О. називає коло осіб, які об'єднують єдиним терміном «сім'я» - подружжя (чоловік, дружина), батьки (мати, батько, усиновителі), особи, що замінюють батьків (опікуни, піклувальники, прийомні батьки), діти, батьки подружжя (баба, дід), вітчим, мачуха, фактичні вихователі. Науковець, виходячи із теоретико-правового аналізу спеціальної літератури та національного законодавства визначає осіб з сімейними обов'язками, як осіб пов'язаних особистими немайновими і майновими правами та обов'язками, що витікають із шлюбу (юридичного або фактичного), родинних зв'язків, свояцтва, усиновлення або іншої форми прийняття дітей на виховання в сім'ю [5, с. 21].

Таким чином, досліджуючи поняття «працівники з сімейними обов'язками» та визначення кола осіб, на яких ці обов'язки мають поширюватись, науковці одностайні щодо: неповнолітніх дітей та непрацездатних членів сім'ї. При цьому, у питанні конкретизації інших близьких родичів, які потребують догляду та допомоги та об'єднані єдиним терміном «сім'я» позиції авторів відрізняються.

Відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України «сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства» [6].

Сім'я може бути створена шляхом укладення шлюбу особами, які досягли шлюбного віку (за винятком випадків, передбачених ч.2 ст.23 Сімейного кодексу); сім'ю може створити особа, яка народила дитину, незалежно від віку; кожна особа має право на проживання в сім'ї; кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя (ст.4 Сімейного кодексу) [6].

Сімейний кодекс України встановлює перелік суб'єктів сімейних правовідносин. У першу чергу - це подружжя (чоловік і жінка), які перебувають у зареєстрованому у державному органі реєстрації актів громадянського стану шлюбі. Крім того, у випадках передбачених сімейним законодавством, суб'єктами сімейних правовідносин можуть бути особи, які спільно проживають і перебувають у фактичних шлюбних відносинах, тобто які проживають однієї сім'єю, але не перебувають у шлюбі (ст.74 СК). Вказані особи ста-

ють учасниками сімейних правовідносин і тоді, коли один з них отримує право на утримання згідно ст.91 СК [6].

У сімейному законодавстві визначено також поняття «непрацездатна особа» та «особа, яка потребує матеріальної допомоги». Визначення цих понять дає чітке уявлення, які саме особи можуть потребувати догляду з боку працівника, що перебуває в трудових відносинах. Згідно ст.75 СК «непрацездатним вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є інвалідом I, II чи III групи. До тих, що потребують матеріальної допомоги віднесено осіб, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом» [6].

Висновки. Таким чином, виходячи з положень міжнародних нормативно-правових актів та наявних у науковій доктрині поглядів, до працівників з сімейними обов'язками слід віднести осіб пов'язаних між собою особистими немайновими та майновими правами і обов'язками, які виникають внаслідок укладення шлюбу, родинних відносин, факту усиновлення чи іншої форми прийняття дітей у сім'ю на виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сердечна І.Л. До питання про поняття «член сім'ї» в сімейному праві: нормативний та доктринальний підходи. Університетські наукові записки. 2014. № 4. С. 88–95.
2. Слугина Н.П. Правовая защита работников с семейными обязанностями в сфере труда и социального обеспечения: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05 - Трудовое право; Право социального обеспечения. М., 2007. 22 с.
3. Суняева Р.Л. Правовое регулирование труда женщин и лиц с семейными обязанностями. URL: <http://www.garant-e.ru> (дата звернення: 05.12.2021).
4. Харитонова А.О. Работники с семейными обязанностями: Дифференциация правового регулирования как средство обеспечения международным трудовым и российским трудовым правом равных возможностей: Автореф. дис. канд. юрид. наук: Специальность 12.00.05 - Трудовое право; Право социального обеспечения. Пермь, 2003. 24 с.
5. Дзгоева Ф.О. Правовое регулирование труда лиц с семейными обязанностями, М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. 96 с.
6. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III Відомості Верховної Ради України, 2002, № 21-22, ст. 135.